

Odnos konzervativnih i liberalnih elemenata unutar dalmatinskoga autonomističkog pokreta na primjeru Luigija Lapenne i Antonija Bajamontija

Kukavica, Gabrijel

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:855554>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-06**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODJEL ZA POVIJEST

Gabrijel Kukavica

**ODNOS KONZERVATIVNIH I LIBERALNIH
ELEMENATA UNUTAR DALMATINSKOGA
AUTONOMISTIČKOG POKRETA NA
PRIMJERU LUIGIJA LAPENNE I
ANTONIJA BAJAMONTIJA**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Stjepan Ćosić

Sumentor: mag. paed. et mag. educ. hist. Jure Trutanić

Zagreb, rujan 2024.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODJEL ZA POVIJEST

Gabrijel Kukavica

**ODNOS KONZERVATIVNIH I LIBERALNIH
ELEMENATA UNUTAR DALMATINSKOGA
AUTONOMISTIČKOG POKRETA NA
PRIMJERU LUIGIJA LAPENNE I
ANTONIJA BAJAMONTIJA**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Stjepan Ćosić

Sumentor: mag. paed. et mag. educ. hist. Jure Trutanić

Zagreb, rujan 2024.

SADRŽAJ

1. Uvod	4
2. Politički kontekst Dalmacije u 19. stoljeću	5
3. Porijeklo i obrazovanje dvojice lidera autonomističkog pokreta	7
a. Antonio Bajamonti	7
b. Luigi Lapenna	9
4. Rivalitet Splita i Zadra	10
5. Liberalni savez – odnos prema narodnjacima i političkim slobodama	11
6. Važnost Carevinskog vijeća i austrijskog Ustava iz 1867. godine	13
7. Proces daljnje talijanizacije stranke	14
8. Zaključak	17
9. Bibliografija	19

1. Uvod

Pokrajina Dalmacija je nakon povlačenja francuske vojske, *de facto* od 1814., a formalno od 1815., pa sve do sloma države Habsburga 1918. bila pod upravom središnjih bečkih institucija (druga austrijska uprava). U tom je razdoblju austrijska vlast forsirala talijanizaciju pokrajine radi ostvarenja svojih političkih ciljeva te doprinijela stvaranju i političkom i ekonomskom osnaženju autonomističkog pokreta u Dalmaciji. Unatoč naizgled jakoj i definiranoj političkoj grupaciji, dalmatinski autonomistički pokret je imao svoje frakcije koje su podrazumijevale i različite vizije razvitka pokrajine. Luigi Lapenna, vođa zadarskih autonomista i Antonio Bajamonti, vođa splitskih autonomista, odigrali su važnu ulogu u razvoju Dalmacije i istodobno svojim političkim angažmanom odredili smjer i sudbinu autonomističkog pokreta. Cilj je rada ispitati podvojenost dalmatinskoga autonomističkog pokreta tijekom druge austrijske uprave u Dalmaciji prepoznavanjem konzervativnih i liberalnih elemenata unutar pokreta. Ti elementi zastupljeni su u djelovanju dvaju političkih krila unutar pokreta, predvođenih Lapennom i Bajamontijem, stoga će se na njihovim primjerima istražiti problem na temelju do sada objavljene znanstvene literature. Kroz djelovanje tih dvaju krila odnosno osobnosti proučit će se porijeklo i obrazovanje dvojice lidera, njihov odnos prema koncepciji autonomije pokrajine, prema Kraljevini Italiji i Habsburškoj Monarhiji te stajalište o talijanizaciji stranke. Također će se objasniti rivalstvo Zadra i Splita, odnos autonomista prema Narodnoj stranci i političkim slobodama te Carevinskom vijeću. Posebna pozornost posvetit će se radovima Josipa Vrandečića i Mirka Đinđića.

2. Politički kontekst Dalmacije u 19. stoljeću

Dalmacija, jedna od zemalja krunovina unutar Austrijskog Carstva (kasnije Austro-Ugarske Monarhije), kroz 19. stoljeće našla se u prvoj austrijskoj upravi od Napoleonovog zauzimanja Venecije 1797. godine do prosinca 1805. godine. Tijekom francuske administracije od 1806. do 1814. godine, Dalmacija se susrela s brojnim administrativnim, društvenim i političkim promjenama. U Dalmaciji početkom srpnja 1806. godine bio je postavljen generalni providur sa sjedištem u Zadru Vincenzo Dandolo. Dandolo je izdavao reforme administracije i školstva time što je potvrdio talijanski jezik kao službeni jezik pokrajine te provodio nužne preduvjete za daljnju modernizaciju i napredak cijele pokrajine. U međuvremenu, francuska politika je tretirala Dalmaciju kao provinciju napoleonskoga Talijanskog Kraljevstva i nastavili su slati talijansko činovničko osoblje te dio propalog mletačkog plemstva koji su zbog ratnih zasluga stekli feud u pokrajini. Vincenzo Dandolo je kroz reformne poteze potencirao talijanski jezik naspram hrvatskog i time je stvorena podloga za stvaranje dominantne dalmatinske elite koja je djelovala i govorila na talijanskom jeziku. Pokrajina Dalmacija je nakon povlačenja napoleonskih trupa, de facto od 1814., a formalno od 1815., pa sve do sloma države Habsburga 1918. bila pod upravom središnjih bečkih institucija (druga austrijska uprava).¹

Kako je stoljeće odmicalo, društvo se sve više diferenciralo, ali i polariziralo. Društvo se podijelilo na većinsko seljaštvo koje je činilo 90 posto stanovništva i na manjinski dio društva koji se sastojao od činovnika, zemljoposjednika domaćeg i stranog podrijetla.² Građanstva sličnom onomu u ostalim dijelovima Monarhije skoro nije ni postojalo. Nikša Stančić je tematizirao detalje i povijest dalmatinskog društva te je istaknuo da je dalmatinsko društvo bilo je podijeljeno na patrijarhalno, ono kontinentalne i primorsko-otočne Dalmacije. Stančić je istaknuo kako je etničnost postojala, ali nije bila reflektirana ni politički operacionalizirana, a seljaci, kao najveći društveni sloj u Dalmaciji, nisu djelovali na temelju svoje etničke ili nacionalne svijesti.³ Među autonomističkom inteligencijom, od kojih je bilo vrlo malo etničkih Talijana, prevladavao je slavo-dalmatinski regionalizam i inzistiranje na

¹ MARKUS, Tomislav. "Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija od 1790. do 1918.: Osnovne smjernice političke povijesti." U: *Temelji moderne Hrvatske: Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger. Jasna Turkalj. Zagreb: Matica Hrvatska, 2016. 23.

² CETNAROWICZ, Antoni. *Narodni preporod u Dalmaciji : od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*. Zagreb: Srednja Europa, 2006. 17-18.

³ STANČIĆ, Nikša. "Narodni preporod u Dalmaciji". U: *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do 20. stoljeća)*, ur. Mirjana Gross. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber. 1981. 232.

očuvanju političko-administrativne odvojenosti od Banske Hrvatske.⁴ U političkome životu Dalmacije od 1830-ih jačali su nacionalno-integracijski procesi dalmatinskih Hrvata. Pod utjecajem preporodnih ideja iz Banske Hrvatske, u Dalmaciji se počinju javljati pristaše ilirskoga pokreta, šire se i čitaju ilirske publikacije i novine, poput *Danice Ilirske* Ljudevita Gaja te se uspostavljaju veze hrvatskim političarima sa sjevera. Veliku važnost u jačanju hrvatskoga nacionalnog preporoda u Dalmaciji imalo je pokretanje *Zore dalmatinske* u kojoj su surađivali i mnogobrojni ilirci iz Banske Hrvatske, čiji je urednik bio zadarski preporoditelj Ante Kuzmanić.⁵

Tijekom revolucije 1848/49. godine unutar dalmatinskog društva očituju se različiti pogledi o budućnosti pokrajine. Nakon što je hrvatska politička elita u Zagrebu objavila 25. ožujka 1848. godine program od 33 točke u kojemu zahtijevaju ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, došlo je do velikog otpora u dalmatinskim gradovima. Prvi i najsnažniji otpor tada je bio okupljen oko slavo-dalmatinske ideje koju je predvodila inteligencija obalnih gradova i građanstvo. U zadarskom sjemeništu učenici i nastavnici su osudili Zagrebačku deklaraciju, a u splitskom Gradskom vijeću otpor ujedinjenju predvodili su splitski gradonačelnik Leonardo Dudan, Giuseppe Nani, Giuseppe Radman i mladi Antonio Bajamonti. U travnju 1848. godine skupina dalmatinskih studenata, organizirala je u Beču prosvjede protiv toga programa, među kojima se nalazi i mladi Luigi Lapenna, koji će s Bajamontijem biti jedan od nositelja autonomističkog pokreta.⁶

Drugačije rješenje zastupali su ilirci i intelektualni krug okupljen oko *Zore dalmatinske* koji su bili za ujedinjenje u načelu, ali su zbog svoje odanosti prema Beču smatrali da politička situacija se mora promijeniti nabolje. Za vrijeme revolucije 1848/49. godine samo su pojedine općine s dubrovačkog i bokeljskog područja pozitivno odgovorile na pozive iz Hrvatske na sjedinjenje.⁷ Treći pristup je bio vezanje uz novu i kratkotrajnu Republiku Sv. Marka nastalu tijekom revolucije 1848. godine (u kojoj je sudjelovao Niccolo Tommaseo), a pozivi koji su dolazili iz Venecije nisu naišli na veliki odaziv u Dalmaciji. U razdoblju Bachova apsolutizma od 1849. do 1859. godine političko djelovanje u Dalmaciji bilo je umrtrljeno. Padom Bachova apsolutizma 1861. godine i obnovom ustavnog života započela je intenzivna politička borba dalmatinskih narodnjaka, pristaša sjedinjenja s

⁴ MARKUS, "Trojedna Kraljevina Hrvatska". 23.

⁵ Dalmacija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 28.8.2024.

⁶ VRANDEČIĆ, Josip. *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*. Zagreb: Dom i svijet, 2002, 75.

⁷ MARKUŠ, *Trojedna Kraljevina Hrvatska*, 23-24.

rvatskom (Mihovil Pavlinović, Miho Klaić, Natko Nodilo i dr.), protiv stranke dalmatinskih autonomista, predvođenih budućim splitskim gradonačelnikom Antonijom Bajamontijem i Luigijem Lapennom. Važnu ulogu u oblikovanju nacionalne i političke misli dalmatinskih narodnjaka imalo je njihovo središnje glasilo *Il Nazionale* (s prilogom na hrvatskom jeziku Narodnim listom).⁸ Politički sukobi autonomista i narodnjaka obilježili su tijekom idućih desetljeća politički život Dalmacije, a postupno su okončani uspjesima narodnjaka na izborima za općinsku upravu u gradskim središtima, naročito osvajanjem zastupničke većine u Dalmatinskom saboru 1870. godine i pobjedom narodnjačkog kandidata Dujma Rendića Miočevića nad autonomističkim prvakom Bajamontijem u Splitu 1882. godine.⁹

3. Porijeklo i obrazovanje dvojice lidera autonomističkog pokreta

3. a. Antonio Bajamonti

Antonio Bajamonti rođen je 1822. u Splitu, gdje je i umro 1891. godine. Potječe iz građanske obitelji koja se doselila iz Bergama u Split oko 1704. godine. Školovao se u splitskom sjemeništu, a zatim je studirao medicinu u Padovi (1841. – 1849.), gdje je prvi put došao u dodir s idejama *risorgimenta* kroz brojne kulturne i političke angažirane osobe koje su radili na nacionalnom ujedinjenju Italije kao što su Seismit-Doda, Aleardi, Prati, Gazzoletti, a toliko se oduševio liberalnim idejama da se nije koristio niti plemićkom titulom koja je pripadala njegovoj obitelji. Naslijedio je veliko bogatstvo i palaču na venecijanskom Canalu Grande od tetke Elene, koje je kasnije kao gradonačelnik Splita koristio za financiranje velikog broja projekata u Splitu i splitskoj općini. Bajamonti je popularizirao ideje *risorgimenta* u Splitu, zbog čega se 1848. godine nakratko našao u zatvoru. Iz zatvora izlazi 1849. godine, kada biva izabran za općinskog predsjednika.¹⁰ Godine 1853. imenovan je općinskim vijećnikom. Međutim, njegova prava aktivnost i kao političara i kao splitskog gradonačelnika (1860.–1880.) počela je nakon pada Bachova apsolutizma i obnove ustavnog života u Monarhiji 1860. godine. Zbog ponovnog uspostavljanja ustavnog poretka u Austrijskom Carstvu, Bajamontijeva politička karijera započela je 1860. godine, kada je

⁸ CETNAROWICZ, *Narodni preporod u Dalmaciji*, 21-22.

⁹ Dalmacija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 7.9.2024.

¹⁰ ĐINĐIĆ, Mirko. "Talijanski zastupnici u Dalmatinskom saboru : okvir za kolektivnu biografiju 1883. – 1912. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, 2018, 122-124..

tadašnji načelnik Šimun de Michieli Vitturi odstupio sa svoje pozicije, a Bajamonti postao gradonačelnikom Splita.¹¹

Pod utjecajem *risorgimenta*, Bajamonti je smatrao kako nositelj dalmatinskog regionalizma i time autonomističkog pokreta treba biti liberalno građanstvo.¹² Bajamonti također ističe da je slavenska većina Dalmacije uvelike nadomještena naprednijom kulturom, poduzetništvom i bogatstvom talijanske manjine.¹³ Bajamonti je tvrdio kako je talijanska kultura sredstvo ostvarenja slobode i napretka slavenske civilizacije u Dalmaciji, a ne samo sredstvo političkog cilja te je izjavio “*da ujedinjenje s Hrvatskom bi uništilo talijansku civilizaciju, majku Dalmaciju*”. Bajamonti je bio vrlo ugledan i karizmatičan govornik s plemenitim ponašanjem i pritom još bolji demagog koji je imao veliki utjecaj na stanovništvo Splita i njegove općine. To mu je pomoglo da se u 60-im godinama 19. stoljeća istakne kao jedan od autonomističkih prvaka i odlučnih protivnika ujedinjenja.¹⁴ Privlačnost liberalizma tijekom 1860-ih godina bila je još jaka da je mogla okupiti suprotstavljene nacionalne programe u zajednički front protiv bečkog centralizma ministra Schmerlinga i pokrajinske administracije.¹⁵ Bajamonti, uvijek energičan, samoinicijativan i pokretač velikih planova, uzeo je ulogu lidera Liberalne unije (1864–1866), kratkotrajne koalicija Narodne stranke i autonomnaškog pokreta, a kasnije buduće Autonomističke stranke.¹⁶

¹¹ JURKOVIĆ, Vana. "Antonio Bajamonti i njegovi doprinosi gradu Splitu." *Pleter: Časopis udruge studenata povijesti* 3 (2019), br. 3: 211.

¹² VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret*, 112.

¹³ VRANDEČIĆ, Josip. „Povijesne odrednice hrvatskog liberalizma“. U: *Hrestomatija liberalnih ideja u Hrvatskoj*, ur. Cipek, Tihomir. Vrandečić, Josip. Zagreb: Disput, 2004, 42.

¹⁴ ĐINĐIĆ, „Talijanski zastupnici u Dalmatinskom saboru“, 124 - 125.

¹⁵ VRANDEČIĆ, „Povijesne odrednice hrvatskog liberalizma“, 43.

¹⁶ BAJAMONTI, Ante. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024)*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024. Pristupljeno 7.9.2024.

3. b. Luigi Lapenna

Luigi Lapenna rodio se 1825. godine u Sinju. Njegov otac Domenico, financijski činovnik iz Trogira, potječe iz obitelji koja je iz Barija došla u Dalmaciju, a majka Roza s Hvara pripadala je obitelji Gazzari, podrijetlom iz Lombardije. Lapenna je u povijesti Dalmacije najviše zapamćen kao visoki Bečki službenik, koji je ujedno bio i zagovornik Dalmatinske autonomija.¹⁷ Gimnaziju je završio 1841. godine u Zadru te je pohađao studij prava u Beču gdje u travnju 1848. godine među dalmatinskim studentima prosvjedovao protiv programa sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom.¹⁸ Doktorira je studij prava 1850. godine u Beču, gdje se oženio i posvetio pravnoj karijeri te se u kratkom roku istaknuo zaslugama koje kod nadležnih nisu mogle ostati neprimijećene. Lapenna se 1850. oženio kćerkom primarijusa bečke bolnice Teresom Guntter, s kojom je imao dva sina i kćer.¹⁹

Od 1851. godine na službi je u okružnim sudovima u Splitu, Dubrovniku i Zadru, gdje je 1854. godine imenovan savjetnikom Pokrajinskog suda te je uređivao službeni list *Osservatore dalmato* 1860. – 1861. godine. Lapenna biva 1861. godine izabran u kuriju veleposrednika u Dalmatinski sabor i u Carevinsko vijeće, gdje je zastupao Autonomističku stranku, zagovarajući centralizam austrijskog ministra unutarnjih poslova Antona Schmerlinga, čime je djelovao protiv narodnjačkih težnji za ujedinjenjem Banske Hrvatske i Dalmacije. Postao je 1863. godine predsjednik zadarskog Pokrajinskog suda, a od iste godine se počinje protiviti liberalnim autonomistima. Zbog njegove privrženosti Beču kao političkom centru, izrazito se protivio Liberalnom savezu, sastavljenom od narodnjaka i liberalnih autonomista, koji su zagovarali svoje nacionalne ideologije. Radi svoje dokazane vjernosti Beču biva imenovan 1864. godine “za dvorskog savjetnika, generalnoga povjerenika bečke vlade u Saboru te civilnoga upravitelja i potpredsjednika u dalmatinskom Namjesništvu.” Nakon Schmerlingove smjene 1865. godine Lapenna je razriješen dužnosti u Namjesništvu, zbog čega se vratio na položaj predsjednika Pokrajinskog suda i za člana Vrhovnoga suda u Beču 1866. godine. Dao je ostavku na svoje zastupničko mjesto 1865. godine, zbog oporbenog pritiska narodnjaka uzrokovanim njegovim skandalima, ali je s vodstvom Bajamontija osvojio mandat 1867. godine u kuriji gradova Hvara i Staroga Grada.²⁰ Njegova nastojanja doživjela su slom pobjedom narodnjaka na izborima 1870. godine, a vođenje

¹⁷ ĐINĐIĆ, „Talijanski zastupnici u Dalmatinskom saboru“, 52.

¹⁸ VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret*, 75.

¹⁹ ĐINĐIĆ, Mirko. "Luigi Lapenna: prijelomni trenuci političke i životne karijere." *Radovi Zavoda za povijesnu znanost HAZU u Zadru* (2016), br. 58: 265.

²⁰ LAPENNA, Luigi. *Hrvatski biografski leksikon* (1983–2024), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024. Pristupljeno 1.9.2024..

stranke izvrgnuto je kritikama protalijanskoga krila, koje mu je zamjeralo nedostatak jasna nacionalnoga političkoga programa.²¹ Pobjedio je na izborima 1888. godine u kotaru Zadar.²²

Lapenna je zastupao blažu politiku u odnosu na Bajamontija i Vincenza Duplanchicha radi cilja promicanja autonomije Kraljevine Dalmacije unutar postojećeg austrijskog državnog sustava te nije podržavao iredentizam jer ga je smatrao besmislenim.²³ Bio je karakterističan predstavnik dalmatinskih Talijana protiv stava ujedinjenja Dalmacije Hrvatskoj, koji su se zbog svojih političkih ciljeva potpuno podredili austrijskim vlastima. Lapenna je svoju poziciju koristio nemilosrdno u borbi protiv hrvatske nacionalne integracije i time je služio austrijskim interesima. Lapenna je bio autonomist s protalijanskim stavovima, gorljivi austrofil i vjerni izvršitelj naloga bečke vlade, s ciljem očuvanja vlastite vodeće uloge, čak i pod cijenu promjene identiteta.²⁴

4. Rivalitet Splita i Zadra

Talijansko krilo pokreta, koje je vodio splitski gradonačelnik Antonio Bajamonti, u početku je naglašavalo demokratičnost organizacije, liberalizam i talijansku kulturnu orijentaciju pokreta, a ne nužno nacionalni identitet. Kao predstavnik liberalne poduzetničke klase iz doba austrijske industrijalizacije, Bajamonti je zamišljao Split kao "grad budućnosti" i centar poduzetničkog i slobodnomislećeg građanstva. Za razliku od Zadra, koji je bio pod utjecajem bečkog plemstva i činovništva te očekivao državne investicije, Bajamonti je oslanjao na vlastitu inicijativu i kapital. Osnovao je *Associazione Dalmatica*, društvo za ulaganje u velike građevinske projekte u Splitu, čime je privukao lokalnu radnu snagu i stekao političku podršku većine Splićana zahvaljujući svojem paternalističkom pristupu. Za razliku od zadarske aristokracije i činovništva, koje je bilo blisko povezano s bečkim ministarstvima i očekivalo financijsku potporu države, Bajamonti se oslanjao na vlastitu poduzetničku inicijativu i kapital. Sa željom ostvarenja svojih planova, osnovao je dioničko društvo *Associazione Dalmatica*, koje je bilo usmjereno na spekulativna ulaganja u izgradnju velikih projekata u Splitu. Kroz zapošljavanje lokalnog stanovništva i paternalistički način upravljanja, Bajamonti je pridobio političku podršku većine građana Splita.²⁵

²¹ VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret*, 162.

²² VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret*, 251-252.

²³ ĐINĐIĆ, Mirko. "Luigi Lapenna: prijelomni trenutci političke i životne karijere." *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* (2016), br. 58: 282.

²⁴ ĐINĐIĆ, Mirko. "Luigi Lapenna: prijelomni trenutci", 267.

²⁵ ĐINĐIĆ, Mirko. CIPEK, Tihomir. "Politički identiteti dalmatinskih Talijana 1860.-1882.." *Časopis za suvremenu povijest* 42 (2010);, br. 1: 226-227.

S druge strane, utjecajni Lapenna kao član financijskog Odbora u Reichsratu izborio je subvenciju od vladu od 200.000 fiorina za siromašne u Dalmaciji te za lučku i obrazovnu infrastrukturu.²⁶ Barun Lapenna simpatizirao je Zadar kao grad i na Novoj Rivi koja je nastala poslije rušenja fortifikacijske utvrde uz zadarski kanal, sagrađene su upečatljive aristokratske palače koju je posjedovao i Lapenna.²⁷

5. Liberalni savez – odnos prema narodnjacima i političkim slobodama

Prilikom završetka Bachovog apsolutizma i smjene Schmerlinga, politička aktivnost u Dalmaciji ponovno se pokrenula. Donošenje Listopadske diplome 1860. godine, kojom je vraćen ustavni poredak u Habsburškoj Monarhiji, predviđala je i uspostavu Pokrajinskog sabora u Dalmaciji. To je izazvalo političke sukobe te rastuće napetosti između pristaša ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i njihovih protivnika dovode do formiranja prvih političkih stranaka – Narodne stranke i Autonomističke stranke. Rani autonomisti, poput zadarskog veleposjednika grofa Francesca Borellija, kroz općinska vijeća i novine, usprotivili su se planovima za sjedinjenje s Hrvatskom, što je postalo jasno na pregovorima u Beču 1860. godine.²⁸

Ministarsko vijeće je 12. veljače 1861. godine donijelo pokrajinski ustav i izborni zakon za Dalmatinski sabor, pri čemu su prednost dobile gradske sredine. Na prvom zasjedanju Dalmatinskog sabora u travnju iste godine, narodnjaci su osvojili 15 mjesta, dok su autonomisti imali 26 zastupnika.²⁹ Već 1862. godine, unutar autonomističkog pokreta došlo je do neslaganja vezanih uz dodjelu koncesije za željeznicu i njen smjer te pitanje hoće li državom upravljati zakonodavna tijela ili upravno činovništvo iz palače sv. Šimuna. Liberalni autonomisti ubrzo su se razočarali u vodeće austrijske činovnike poput savjetnika Rosznera, Luigija Lapenna i premijera Schmerlinga, koji su dalmatinski liberalni pokret pretvorili u birokratsku stranku podređenu njemačkom centralizmu.³⁰

S narodnjačke strane pokrenut je list *Il Nazionale* (kasnije poznat kao *Narodni list*), koji je prvi put objavljen 1. ožujka 1862. godine u Zadru. Svrha lista bio je okupljanje liberalnih političara i uglednih javnih osoba koje su podržavale hrvatsku ideju. List je

²⁶ VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret*, 166.

²⁷ ĐINĐIĆ, „Luigi Lapenna: prijelomni trenutci“, 264.

²⁸ ĐINĐIĆ, CIPEK, "Politički identiteti dalmatinskih Talijana", 223.

²⁹ VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret*, 104-105.

³⁰ Isto, 116.

obrađivao ključne događaje u unutarnjoj i vanjskoj politici, kao i ekonomske aspekte važnih za Dalmaciju. Već u ranim izdanjima, list se uključio u polemike s autonomistima, a posebno se istaknula rasprava između Natka Nodila i Niccola Tommasea o pitanju ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom.³¹ Vincenzo Duplancich, pripadnik autonomističkog pokreta i politički istaknuta osoba koja je kritizirala djelatnost Narodne stranke preuzeo je 1862. godine uredništvo autonomističkog glasila *La voce dalmatica*.³²

Vincenzo Duplancich objavio je 1861. godine brošuru pod nazivom *Della civiltà italiana e slava in Dalmazia*, u kojoj je istaknuo talijanski utjecaj na dalmatinsku kulturu i romansku etničku pripadnost stanovništva te zatražio bliže veze između Zadra i talijanskih pokrajina. Ove talijanske nacionalističke izjave privukle su pažnju autonomističkog pokreta i bečkog tiska. Nakon što su uslijedile optužbe i kritike proaustrijske birokracije talijanskog porijekla te poziv na povratak Niccole Tommasea u Dalmaciju, protiv Duplancicha su 1863. godine podignute optužbe pred bečkim sudom.³³ Narodnjaci su u isto vrijeme radili na uvođenju hrvatskog jezika u nastavu. Klaić je na sjednici Sabora 4. veljače 1863. godine predložio da općine koje financiraju osnovne škole dobiju pravo odlučivanja o jeziku nastave. Istog dana formirana je peteročlana komisija, sastavljena od tri autonomista i dva narodnjaka, čija je zadaća bila izrada prijedloga za ravnotežu narodnog jezika u sudovima i školama. Daljnjem približavanju narodnjaka i liberalnih autonomista pridonio je slučaj autonomističkog zastupnika Alessanija, koji je bio optužen za izborne nepravilnosti u izborima za seosku kuriju Sinj. Pavlinović je, u ime Narodne stranke, podržao prijedlog za poništenje Alessanijevih izbora, dok je Bajamonti sa splitskom frakcijom autonomista također podržao taj prijedlog.³⁴

Na sjednici Sabora u ožujku 1864. godine, zajednički odbor liberalnih autonomista (predvođen Bajamontijem) i narodnjaka postigao je dogovor o ravnotežnom položaju oba jezika kao minimalnom uvjetu suradnje. Dogovorena je i međusobna suradnja između narodnjaka i liberalnih autonomista kroz plan stvaranja jedinstvene liberalne stranke koja bi se suprotstavila vladajućoj stranci. Ovaj preokret uzrujao je pokrajinske vlasti, koje su nakon prethodnih kritika zatražile raspuštanje Sabora 7. travnja 1864. godine, što je i provedeno. Istog dana održan je sastanak između lidera narodnjaka i predstavnika liberalne frakcije

³¹ Narodni list. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 4.9.2024.

³² ĐINĐIĆ, „Talijanski zastupnici u Dalmatinskom saboru“, 41.

³³ VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret*, 118-119.

³⁴ CETNAROWICZ, *Narodni preporod u Dalmaciji*, 81-83.

autonomista, na kojem je postavljen temelj za formiranje Liberalnog saveza (Unione liberale) i izradu njegovog programa.³⁵

Taj je savez imao prvotnu zadaću biti opozicijskom platformom Schmerlingovu centralizmu, ali nakon Schmerlingovog odlaska pojavili su se razdori u savezu. Nacionalni sentiment autonomista, za razliku od narodnjaka, nikada nije bio toliko jedinstven da je mogao nadići klasnu razliku i napraviti jasnu stranačku liniju. Građanski autonomisti htjeli su pomoću liberalizacije stranke nadjačati socijalne razlike među drugim članovima stranke, dok su plemićki i zemljoposjednički autonomisti kao stranačka većina (koju je predstavljao Lapenna) bili skloniji slavodalmatinskom identitetu kao glavnoj odrednici stranke. Time se pokazalo da je nacionalizam umjesto liberalizma glavna nedoumica pokreta.³⁶ Liberalni savez trajao je od 1864. do 1866. godine i raspao se zbog programatskih pitanja jezične reforme, pitanja kulturnog identiteta i autonomije Dalmacije. U studenom 1866. narodnjaci su predlagali ukinuće prava ribolova venecijanskim ribarima na priobalnom području Dalmacije i autonomisti na čelu s Bajamontijem i Giuseppeom Radmanom dali su podršku talijanskim ribarima i time se savez formalno se raspao.³⁷

6. Važnost Carevinskog vijeća i austrijskog Ustava iz 1867. godine

Nacionalni identitet dalmatinskih Talijana je ohrabren 1867. godine objavom Temeljnih državnih zakona u kojem je priznat pojam postojanja nacija u austrijskom dijelu Monarhije. Zbog Austro-Ugarske nagodbe 1867. godine politički cilj ujedinjenja Banske Hrvatske i Dalmacije postaje narodnjacima neostvarivo pitanje. Kao ustupak njemačkim liberalima donesen je liberalni ustav iz 1867. godine, koji je vrijedio samo u Cislajtanijskom dijelu Monarhije, a autonomisti koji su službeno osnovali svoju Autonomističku stranku 1866. godine bili su vezani uz njemačke liberale, zbog čega je na poticaj Luigija Lapenne stranka tijekom sedamdesetih godina 19. stoljeća dobila službeni naziv Ustavna stranka. Autonomistička stranka započinje preispitivati učinkovitost svoje politike regionalizma ujedinjenjem Italije 1870. godine. Dalmacija je bila pod čvrstom vlašću Beča, zbog bečke politike oslanjanja na talijansku manjinu, čime je opstruirala narodnjačke ideje ujedinjenja s Bansom Hrvatskom, a primjer toga jest: imenovanje namjesnika za Dalmaciju Gabrijela Rodića i Lapenninog

³⁵ Isto, 86-88.

³⁶ VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret*, 135-136.

³⁷ Isto, 140-141.

suradnika Alessanija.³⁸

Zakonom od 31. srpnja 1861. godine uređen je poslovnik o radu Carevinskog vijeća, gdje su članove Zemaljskih sabora birale četiri kurije birača: veleposjednici, trgovačke komore, gradovi i trgovišta te seoske općine. Međutim, na primjeru Češke i Dalmacije (na kraju i cijele Monarhije) predstavnici seoskih općina i gradova bili su organizirani u isti broj okruga, ali predstavnici gradova bi bili zastupljeniji u većem broju. To je bio primjer namještenog izbornog cenzusa koji je stvoren radi koristi austrijske politike unutar Monarhije jer su Austrijanci su bili bogata i urbana narodnost, čime su austrijski gradovi bili favorizirani za razliku od nenjemačkih gradova i sela. Istu politiku namještanja izbornog cenzusa je Beč provodio u Galiciji s Poljacima kako bi u Carevinskom vijeću ostvario većinu. U Dalmatinskom saboru pitanje ujedinjenja Banske Hrvatske i Dalmacije postaje glavni razlog polarizacije narodnjaka i autonomista, što stvara preduvjete za oblikovanje dalmatinskog nacionalnog identiteta.³⁹

7. Proces daljnje talijanizacije stranke

Autonomistička stranka postupno gubi snagu u političkom životu pokrajine pobjedom narodnjaka na izborima za Dalmatinski sabor 1870. godine. Kroz uspjehe na mjesnim i pokrajinskim izborima Narodna stranka osnažila je svoj utjecaj kroz Dalmatinski sabor i Carevinsko vijeće.⁴⁰ Početkom sedamdesetih godina 19. stoljeća autonomisti su počeli s osnivanjem kulturnih, zabavnih i sportskih društava, kako bi utjecale na izborne rezultate, dok građanske autonomističke institucije poput kazališta i čitaonica – “*gabinetta di lettura*” su se pokazale previše zatvorenima za narodne mase, koje su bile pod utjecajem nacionalnih podjela. Novinar Enrico Matcovich je 1871. godine u Zadru organizirao stranačku miliciju “*bersagliere*” sastavljenu od 200 članova koja je bila organizirana prema Garibaldijevim dobrovoljačkim odredima, gdje su se članovi uz obuku u rukovanju oružja formirani čitanjem talijanske nacionalne književnošću.⁴¹

Unutar autonomističke stranke došlo je do unutarnje podjele na dvije struje, zbog različitih koncepcija autonomističke politike u Dalmaciji. Konzervativnu struju je u Zadru zastupao Nicolo Trigari, koji je smatrao da Dalmacija treba ostati u Monarhiji, pod uvjetom autonomije Dalmacije sa svojim slavodalmatinskim identitetom jer je smatrao da će radikalizacija i talijanizacija stranke dovesti do iznimnog političkog pritiska Beča. Liberalnu

³⁸ ĐINĐIĆ, Talijanski zastupnici u Dalmatinskom saboru“, 67-68.

³⁹ Isto, 81-82.

⁴⁰ ĐINĐIĆ, CIPEK, „Politički identiteti dalmatinskih Talijana“, 233.

⁴¹ VRANDEČIĆ, Dalmatinski autonomistički pokret, 175.

struju je zastupao u Splitu Antonio Bajamonti, koji je smatrao da Dalmacija treba primarno imati talijanski kulturni identitet, ali je bio svjestan da taj novi identitet neće prihvatiti veliki dio slavenskih regionalista, zbog čega su u Zadru 1877. godine pokrenute novine *Il Costituzionale* koje su otvoreno hvalile talijanskog kralja Vittoria Emmanuela II. i isticale nacionalnu pripadnost dalmatinskih autonomista. Zbog sve veće talijanizacije autonomističke stranke dolazi do promjene politike od strane Beča, koji omogućuje pobjedu narodnjacima na mjesnim izborima u Splitu 1882. godine.⁴²

Nakon narodnjačke prevlasti na izborima oni provode politiku pohrvaćivanja uklanjanjem talijanskog jezika iz škola, na što autonomisti odgovaraju otvaranjem vlastitih škola na talijanskom jeziku. U strahu od gubljenja supremacije talijanskog jezika kojeg za Bajamontija predstavlja karakteristiku jednog naroda, dolazi do njegove izjave: *“kada ga se izbacilo iz polja javne naobrazbe dovodeći u pitanje intelektualnu budućnost naše djece, kada ga se htjelo odstraniti iz javnih ureda s tolikom opasnošću za naše moralne i materijalne interese kada ga se htjelo odstraniti čak iz društvenog života, tada smo se mi izjasnili Talijanima.”*⁴³ Bajamonti osniva list *La Difesa* (Obrana) 1884. godine, gdje objavljuje program dalmatinskih Talijana, koji zagovaraju talijanizaciju autonomističke stranke i suradnje s drugim manjinama, poput Srba i Slavodalmatinaca. Cilj Bajamontijeve nove stranke *La Società Politica Dalmata*, koju je osnovao 1886. godine je bila stvoriti modernu nacionalnu stranku koja će se omasoviti obrazovanjem dalmatinskog stanovništva. Bajamonti u svome programu izlaže ideju da postojanje talijanskih škola u Dalmaciji nije moguće bez postojanja Talijana, zbog čega je zagovarao otvoreno nacionalno izjašnjavanje. Bajamontijeva stranka nije uspjela u svome programu privlačenja širih narodnih masa izvan Splita ostajući idućih 13 godine definirana svojim lokalnim karakterom.⁴⁴

Pitanje zadarske gimnazije nametnuto 1890. godine pospješilo je prihvaćanje talijanskoga karaktera stranke. Austrijske statistike prihvatile su govorni jezik kao osnovni kriterij nacionalne pripadnosti. U Dalmatinskom je saboru vođa Narodne stranke Mihovil Klaić predlagao kroatizaciju zadarske gimnazije kao posljednje u pokrajini s talijanskim jezikom, ali su se zadarski Talijani uz potporu svojih sunarodnjaka iz Monarhije oduprli.⁴⁵ Suočena s narodnjačkim izbornim uspjesima na općinskoj, pokrajinskoj i državnoj razini, stranka se tek

⁴² ĐINĐIĆ, „Talijanski zastupnici u Dalmatinskom saboru“, 71.

⁴³ ĐINĐIĆ, „Talijanski zastupnici u Dalmatinskom saboru“, 247-248.

⁴⁴ VRANDEČIĆ, Dalmatinski autonomistički pokret, 235-236.

⁴⁵ Isto, 256.

1899. godine formalno konstituirala kao stranka dalmatinskih Talijana, iako i tada u imenu koristi dalmatinski naziv kao Dalmatinsko političko društvo (*La Società Politica Dalmata*).⁴⁶ Od 1899. godine pa sve do Prvog svjetskog rata dalmatinski Talijani okrenuli su se iredentizmu i radikalnom nacionalizmu. Mladi Talijani okupljeni oko Boxicha i Milcovicha 1908. godine osnivaju *Partito Italiano Democratico* i djeluju preko svojih novopokrenutih novina *Il Risorgimento* u kojima zagovaraju talijanski nacionalizam pa se njihovo djelovanje većim dijelom odvijao u ilegali.⁴⁷

⁴⁶ Isto, 275.

⁴⁷ ĐINĐIĆ, „Talijanski zastupnici u Dalmatinskom saboru“, 270.

8. Zaključak

Postupci talijanizacije u Dalmaciji bili su neuspješni te je politički razvoj pokazao da se nakon 80-ih godina 19. stoljeća više gotovo ne može govoriti o autonomizmu ukoliko se ne govori o talijanskom nacionalizmu. Sve do pobjede narodnjaka u Splitu 1882., dalmatinski Talijani kao manjinska skupina nisu bili u mogućnosti osnovati talijansku, nego autonomističku stranku, kojoj pristupaju Slavodalmatinci i s potporom austrijskih elita u Beču zagovaraju autonomiju Dalmacije protiv težnji apsolutne pokrajinske etničke većine da se Dalmacija kao kolijevka nekadašnje hrvatske države sjedini s ostalim hrvatskim krajevima.

Podjela unutar dalmatinskoga autonomističkog pokreta u 19. stoljeću bila je rezultat različitih političkih, kulturnih i etničkih interesa. Konzervativni dio pokreta, na čelu s Luigijem Lapennom, zalagao se za elemente očuvanja postojećih struktura vlasti i političke te kulturne autonomije unutar Habsburške Monarhije. Nasuprot tome, liberalna struja predvođena Antonijem Bajamontijem promicala je modernizaciju i urbanizaciju te je bila otvorenija za ideje talijanskog nacionalnog ujedinjenja. Različiti utjecaji, poput mjesta rođenja, porijekla i obrazovanja, oblikovali su njihove političke stavove. Lapenna, rođen u Sinju i obrazovan u Zadru i Beču, nagnjao je konzervativizmu zbog školovanja u tradicionalnim institucijama i vezanosti uz bečke institucije Istodobno, Bajamonti je održavao bliske veze s talijanskom kulturnom elitom i kao dugogodišnji gradonačelnik Splita, bio je usmjeren na praktične izazove urbanog i modernizacijskog razvoja, što ga je činilo sklonijim liberalnim idejama.

Lapenna je bio poznat po svojoj podršci autonomiji Dalmacije unutar Habsburške Monarhije i vezanosti uz bečki dvor te se zalagao za očuvanje dalmatinske posebnosti i talijanskoga kulturnog utjecaja, ali osuđivao je prekomjernu talijanizaciju i iredentizam, nastojeći balansirati između očuvanja talijanskog jezika i kulture te lojalnosti prema Habsburškoj Monarhiji. S druge strane, Bajamonti je podržavao autonomiju, ali s naglaskom na jačanje veza s Italijom i podržavao je ideju ujedinjenja Dalmacije s Italijom. Bajamonti je bio otvoreniji prema talijanizaciji i smatrao je da bi jačanje talijanskog identiteta koristilo Dalmaciji. Autonomisti su uglavnom bili u sukobu s Narodnom strankom koja je zagovarala ujedinjenje s Banskom Hrvatskom. Lapenna je podržavao političke slobode i reforme unutar Habsburške Monarhije, dok je Bajamonti bio skloniji radikalnijim promjenama. Lapenna je bio član Carevinskog vijeća te je branio i usklađivao interese dalmatinske elite (pogotovo konzervativnog dijela autonomista) i izvršavao naloge u skladu sa bečkom politikom, dok je Bajamonti također bio politički aktivan, ali je naglašavao talijanski nacionalizam i autonomiju

u skladu sa liberalnim duhom toga doba. Njihovi stavovi i aktivnosti ilustriraju složenost političke situacije u Dalmaciji 19. stoljeća, gdje su se isprepletali interesi različitih nacionalnih i političkih skupina.

U slučaju dalmatinskih Talijana, osnove za oblikovanje nacionalnog identiteta daje poistovjećivanje s dvije domovine, stvarnom i virtualnom: Dalmacijom i Italijom. Time se svodilo do toga da se u karakteristikama identiteta dalmatinskih Talijana kao njihova domovina javlja Dalmacija, ali u načelu kao važan dio talijanske države. Tako se završila politička situacija dalmatinskih Talijana: od regionalnih ideja slavodalmatinstva i autonomista prema talijanaštvu, a nakon toga talijanizam prerastao je u iredentizam koji je postao ključni dio političkog identiteta dalmatinskih Talijana.

9. Bibliografija

- Cetnarowicz, Antoni. *Narodni preporod u Dalmaciji : od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i nacionalnoj ideji*. Zagreb: Srednja Europa, 2006.
- Dalmacija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 28.8.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/dalmacija>
- Đinđić, Mirko. "Luigi Lapenna: prijelomni trenutci političke i životne karijere." *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 58 (2016): 263-284. <https://hrcak.srce.hr/170591>
- Đinđić, Mirko. "Talijanski zastupnici u Dalmatinskom saboru : okvir za kolektivnu biografiju 1883. - 1912. (1918.)." Disertacija, Sveučilište u Zadru, 2016. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:803273>
- Đinđić, Mirko i Tihomir Cipek. "Politički identiteti dalmatinskih Talijana 1860.-1882.." *Časopis za suvremenu povijest* 42, br. 1 (2010): 219-238. <https://hrcak.srce.hr/60128>
- Jurković, Vana. "Antonio Bajamonti i njegovi doprinosi gradu Splitu." *Pleter: Časopis udruge studenata povijesti* 3., br. 3. (2019): 209-222. <https://hrcak.srce.hr/217873>
- LAPENNA, Luigi. Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024. Pristupljeno 1.9.2024. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/bajamonti-ante>
- Markuš, Tomislav. Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija od 1790. do 1918.: Osnovne smjernice političke povijesti. U: *Temelji moderne Hrvatske: Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger. Jasna Turkalj. Zagreb: Matica Hrvatska, 2016, 328.
- Narodni list. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 4.9.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/42996>
- Stančić, Nikša. "Narodni preporod u Dalmaciji". U: *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do 20. stoljeća)*, ur. Mirjana Gross. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1981, 231-250.
- Vrandečić, Josip. *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*. Zagreb : Dom i svijet, 2002.